

ŠTÚDIE

Autor a jeho kritici: dve desaťročia*

(Porovnanie kritickej reflexie diela Vincenta Šikulu v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch)

VLADIMÍR BARBORÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

BARBORÍK, V.: The author and his critics: two decades (Comparison of the 1960s and 1970s critical reflexions of Vincent Šikula's works). SLOVENSKÁ LITERATÚRA 58, 2011, No 4, p. 301 – 316.

The article compares critical reflexions of Slovak prose writer Vincent Šikula's production written in two periods of his creative work. It is an attempt to write a preliminary typology of the 1960s and 1970s literary reflexions based on partial resources. It seeks similarities and differences between literary criticism's discourses of the time in question.

The 1960s, especially the second half, saw liberating tendencies in the Czechoslovak society, which also affected literature and its reflexion. The outcome of the changes was gradually emancipating criticism and its separation from the ideology. The process can be tracked through the dominant means of expression of critical reflexion: in comparison with the previous period of time there is no historical interpretation of a literary work of art based on historical materialism of the Marxist provenance and what gets to the forefront is the individual – "a human". In the following decade, after the invasion of Czechoslovakia in 1968, under radically different social and cultural conditions, which are nowadays called Normalization, the reflexion of literature returns to the previous concepts (1950s) and tries to adjust them to the new situation. The article builds on one type of "evidence" – the voice used by the criticism of the time in question. Wider cultural-political and historical contexts have deliberately been avoided in the article: original organization of the material based on meaning similarities and differences have been preferred to uncovering reasons, while contrast and similarity have been used to shape the two chosen periods of time. An attempt to track certain words appearing and disappearing or their meaning transformations has been made: the absence of "history" or aversion to it in the 1960s, its strong presence in the following decade; dominance of "human" in the former period and his subsequent dilution in history or in the concept of "people" in the latter; hypertrophy of art's cognitive function

* Štúdia je prepracovanou verziou príspevku, ktorý odznel na vedeckej konferencii *Minulost' kritiky* a možnosti jej dejinnej konceptualizácie (Podoby, premeny a historická reflexia kritického písania), ktorú usporiadal Ústav slovenskej literatúry SAV 16. júna 2011 v Bratislave. Ostatné príspevky z tejto konferencie budú uverejnené v nasledujúcom čísle časopisu.

(noetics) in the 1960s and its withdrawal from the literary discourse in the 1970s; as well as an attempt to revive certain concepts (socialist realism) connected with the inability to fill them with a meaning and functional definition.

Key words: literary criticism, knowledge, human, people, history

Prozaik Vincent Šikula vyjadril vzťah ku kritike viackrát, príznačne v rozhovore s Júliusom Vanovičom v roku 1967: „*Umenie má svoju vlastnú filozofiu, no kritik ju musí vedieť vybadať. Pravda, k tomu nestačí štúdium filozofie, k tomu treba aj primeranú dávku estetickéj skúsenosti, ktorú, žiaľbohu, väčšina našich recenzentov nemá. Mám dojem, že naši recenzenti svoje názory odniekiaľ vypisujú. Všetci hovoria to isté. Frázy. Už som rozmýšľal, či nejestvuje nejaká brožúrka alebo skriptá pre recenzentov. (...) Ja som mal detstvo trochu inakšie, ako mali moji vrstovníci. Čo sa im zdá rozprávku, pre mňa rozprávku nie je. (...) Keby som o tom napísal, nejaký chumaj by zas povedal, že neviem vymýšľať, že píšem len o tom, čo som videl a skúsil.*“¹ V čase publikovania rozhovoru bol Šikula autorom šiestich kníh, ktoré vydal v priebehu necelých piatich rokov, kníh, ku ktorým sa kritika nesprávala ani macošsky, ani odmietavo – konštatuje to v úvode rozhovoru aj Július Vanovič: „*Si z mladých prozaikov jediný, na ktorom sa výnimočne dohodli a ktorého pozitívne ocenili nielen príslušníci vlastnej, ale aj strednej a staršej generácie: od Hamadu cez Šmatláka až po Chorvátha.*“² Názory V. Šikulu na kritiku by sa dali priblížiť prostredníctvom ďalších citátov. Viac, ako ich oprávnenosť, ma bude v tomto príspevku zaujímať podoba kritiky: rovnako v čase, z ktorého pochádzajú citované úryvky, ako aj v nasledujúcom desaťročí. Pôjde teda aj o jej premeny, vývoj.

Nepýtam sa, čo je literárna kritika, ani sa nezamýšľam, či každý z autorov, o ktorých budem hovoriť, mal štatút literárneho kritika. Vychádzam z prejavov, ktoré boli svojho času ako reflexia aktuálnej literárnej prozaickej produkcie mienené. Ide o dve fázy reflexie Šikulovho diela. Prvou je čas od jeho publikačného vstupu do literatúry približne v polovici šesťdesiatych rokov do záveru desaťročia, druhá je doba prozaikového románového „návratu“ v druhej polovici sedemdesiatych rokov. Pri porovnaní reflexie autorovho diela v týchto dvoch obdobiach nepôjde o primeranosť jednotlivých výkonov.

Pokúsím sa prostredníctvom materiálového prieskumu reflexie jedného autora rekonštruovať základné rámce, do ktorých myslenie o literatúre umiestňovalo aktuálnu prozaickú produkciu, a cez ne nájsť podobnosti a rozdiely, kontinuitu či ruptúry medzi dvomi obdobiami. Rekonštrukcia bude brať do úvahy tak dobové prostriedky kritickej konceptualizácie, zviazané so špecificky literárnym prístupom k dielu (postihujúce jeho tvarovú stránku a významové dianie), ako aj termíny či kategórie vtahujúce recepciu a hodnotenie literatúry do širších súvislostí, teda pokusy o koordináciu „tvaru a významu“ s „ľudskou situáciou“ v jej aktuálnych sociálnych, ideových, ideologických, prípadne politicko-

¹ VANOVIČ, Július: Na slovo s Vincentom Šikulom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 5, s. 3 – 6. Knižne in: *Antidialógy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 304 – 309. Rkp. rozhovoru je z októbra 1967.

² Tamže, s. 304.

-mocenských súvislostiach. V príspevku teda najprv pôjde o „lexiku“, o slová a ich frekvenciu, pričom predbežný empirický súpis a katalogizácia použitých termínov by mohli byť nakročením, poskytujúcim aspoň obrysovú predstavu o základných, v danom čase aktuálnych „gramatikách“ reflexie, čiže o spôsoboch, akými sa v literárnom procese napĺňala kritická funkcia.

Šesťdesiate roky: reflexia – slová reflexie

Na nezáujem či nepochopenie kritiky sa Šikula od svojich knižných začiatkov, teda od reflexie prvých dvoch kníh krátkych próz vydaných v roku 1964, nemohol sťažovať. Na päť kníh pre dospelých, vydaných do roku 1968, registrujeme takmer štyri desiatky samostatných recenzných ohlasov, ku ktorým možno pripočítať hojné zmienky v bilančných článkoch a diskusiách. (Materiálovo tento príspevok – predovšetkým kvôli rozsahu – vychádza iba z textov, ktoré boli publikované v slovenských – a v dvoch prípadoch i v českých – literárnych a kultúrnych časopisoch.)

Reflexia Šikulovej tvorby nešetří superlatívami. V. Petřík píše hneď na začiatku recenzie *Povetria*: „*Hádám nebudú námietky proti konštatovaniu, že Vincent Šikula je z mladých slovenských prozaikov najtalentovanejší.*“³ Väčšina príspevkov rešpektovala autorský typ, od začiatku sa sústredila na jeho literárne, dodnes relevantné konštanty, teda na problematiku rozprávača a druhového určenia Šikulových próz. Kategórie rozprávania a rozprávača patrili v ohlasoch prvých Šikulových kníh k najčastejšie využívaným. Rozprávanie znamenalo pre kritiku viac než poetologický pojem. Rozprávača často stotožňovali s autorom a v samotnom rozprávačskom akte identifikovali niečo pre autora základné, bytostné, spôsob, akým realizuje svoju slobodu a vymyká sa determináciám. Podľa P. Števéčka sa u Šikulu „*tvoriť stotožňuje s rozprávať*“⁴ M. Hamada autora charakterizuje ako „*vášnivého rozprávača bez predsudkov a bez apriórnej schémy*“⁵ – ak však v inom texte hovorí o jednej zo Šikulových postáv, že „*vkladá všetko, celý svoj život do rozprávania, nepodmieneného a chvíľami až samoučelného*“⁶, je zrejmé, že tu už rozprávač a rozprávanie nie sú iba literárnovedné kategórie, ale vymedzujú aj postoj, vzťah k životu.

Značné úsilie venovala kritika postihnutiu druhového štatútu Šikulovej prózy. M. Hamada charakterizuje jeho diela ako „*lyrickú prózu*“ a Šikulu ako „*básnika sujetového*“⁷, podobne aj pre Jozefa Boba dominuje v jeho diele „*snaha po ,sujetovom básnení*“⁸, Markéte Brouskovej „*nejsilnejší stránkou Šikulových próz je (...) lyrický popis, talentovane poučený na postupech moderní poezie*“⁹. Podstatu autorovho lyrizmu nachádzali

³ PETŘÍK, Vladimír: Prostota umenia. In: *Nové slovo*, roč. 10, 1968, č. 11, s. 14. Knižne in: *Hľadanie prítomného času*. Bratislava : Smena, 1970, s. 206.

⁴ ŠTEVČEK, Pavol: Sám sebe básnikom. In: *Mladá tvorba*, roč. 11, 1966, č. 7, s. 48.

⁵ HAMADA, Milan: Človek na ceste. In: *Slovenské pohľady*, roč. 81, 1965, č. 4, s. 124 – 125. Knižne in: *V hľadani významu a tvaru*. Bratislava : Smena, 1966, s. 270.

⁶ HAMADA, Milan: Hodnoty a literatúra. (Nad tvorbou Vincenta Šikulu.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 1, s. 9 – 13. Knižne in: *Básnická transcendencia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1969, s. 219.

⁷ Tamže, s. 224, 226.

⁸ BOB, Jozef: Próza ako umenie. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 11, s. 4.

⁹ BROUSKOVÁ, Markéta: Problematická prostota. In: *Host do domu*, roč. 12, 1965, č. 3, s. 66.

kritici v subjektivite, „úprimnosti a krajnom sebavyjadrení“,¹⁰ alebo v „oslabenom vecne-racionálnom vzťahu k okolitému svetu“, ktorý sa do prózy premieta „v asociatívnom, nie logickom spájaní jednotlivých motívov“,¹¹ indikátorom lyrizmu im bola aj „rytmizovaná reč na niektorých miestach jeho poviedok“,¹² Druhej diferenciacie, a teda i lyriky ako problému, hoci len v negatívnom vymedzení, sa dotkli aj kritici, zdôrazňujúci epický základ Šikulovej prózy, predovšetkým Július Noge: podľa neho sa Šikulovo rozprávačstvo od knihy ku knihe stáva „epickejším“ a Šikula nekomponuje svoju prózu „na lyrizovaní“,¹³

Aktualizácia druhového protikladu pri Šikulovi sa diala aj na pozadí literárnohistorickej problematiky: väčšinou išlo o hľadanie súvislostí so slovenskou medzivojnovou literatúrou, konkrétne lyrizovanou prózou. Ján Števček výklad aktuálnej Šikulovej knihy (*Povetrie*) modeluje podľa predmetu vlastného literárnohistorického výskumu, keď píše, že „Šikulovi (...) sa úspešne podarilo transplantovať dreň Švantnerovej prózy do organizmu svojej tvorby“¹⁴ a pri charakteristike autorových próz ďalej hovorí o „démoničnosti“ či „tajomnom vzťahu medzi postavami“. Pre Števčekovo čítanie aktuálnej produkcie je charakteristická dvojitá kontextualizácia: do literárnohistorických východísk (čítanie a porozumenie v kľúčoch tradície národnej literatúry) vpisuje svoj pokus o postihnutie „všeobecnej tendencie súčasnej slovenskej prózy“. ¹⁵ Pri reflexii aktuálnej produkcie sa sám do určitej miery približuje tomu, čo neskôr postrehol u V. Petrika, ku „kritickej historizácii“, teda k výkladu, ktorý aj pri aktuálnej produkcii zohľadňuje vývinové hľadisko a pristupuje k nej už ako k historickému „materiálu“. Literárnohistorický aspekt v kritike uplatňovali najmä historici prózy, pričom často aktualizovali v súvislosti s novšou produkciou „predmet“ svojho výskumu: ak pre Jána Števčka bola pri čítaní Šikulu relevantná súvislosť so Švantnerom, podľa Jozefa Boba, autora monografie *Moderný tradicionalista Dobroslav Chrobák* (1964), „Šikula (...) ladí svoje rozprávanie skôr romaneskne ako baladicky, nie nepodobne, ako to robil Ondrejov alebo Chrobák“. ¹⁶ V okruhu predstaviteľov lyrizačných tendencií slovenskej prózy hľadali Šikulovi predchodcov aj ďalší kritici, pričom išlo o dosť široko vymedzený okruh autorov – okrem už spomenutých sa hovorilo o Jašíkovi, Urbanovi¹⁷ či o Hronskom.

Kontextualizácia mala aj podobu vyhraňovania sa voči predchádzajúcemu obdobiu – teda voči tomu, čo v širšom slova zmysle pomenúvame ako päťdesiate roky, vtedy už

¹⁰ ŠTEVČEK, Pavol: Sám sebe básnikom. In: *Mladá tvorba*, roč. 11, 1966, č. 7, s. 48.

¹¹ PETRÍK, Vladimír: Prostota umenia. In: *Nové slovo*, roč. 10, 1968, č. 11, s. 14. Knižne in: *Hľadanie prítomného času*. Bratislava : Smena, 1970, s. 207, 209.

¹² HAMADA, Milan: Človek na ceste. In: *V hľadaní významu a tvaru*. Bratislava : Smena, 1966, s. 272.

¹³ NOGE, Július: Šmátranie v slovenskej próze. In: *Kultúrny život*, roč. 21, 1966, č. 43, s. 5. Knižne in: *Kritické komentáre*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974, s. 31.

¹⁴ ŠTEVČEK, Ján: Nebezpečenstvo súčasnej prózy. In: *Romboid*, roč. 3, 1968, č. 5 – 6, s. 104.

¹⁵ Tamže, s. 104.

¹⁶ BOB, Jozef: Próza ako umenie. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 11, s. 4.

¹⁷ „Opakuje sa tu úsilie nášho Švantnera alebo i Jašíka premáhať dravosť času umením. Podobenstvom o ľudovej a ľudskej nepoddajnosti“ (HAMADA, Milan: Človek na ceste. In: *V hľadaní významu a tvaru*. Bratislava : Smena, 1966, s. 272). „Susediť bude pritom, nazdávam sa, bližšie pri takom Urbanovi a Jašíkovi ako, povedzme, pri Horváthovi, Švantnerovi alebo Bednárovi (...)“ (ŠTEVČEK, Pavol: Sám sebe básnikom. In: *Mladá tvorba*, roč. 11, 1966, č. 7, s. 48).

pociťované ako definitívna minulosť, ako pomery kontrastujúce s prítomnosťou. Uplynula doba je zmieňovaná ako niečo, čo by sa nemalo opakovať, pretože okrem osobných postihov („usvedčovali nás zo zaostávania za literatúrou i za životom, čo mávalo za následok aj okamžité kádrové opatrenia“)¹⁸ negatívne postihla literárny vývoj v jeho najvlastnejšom jadre – v estetickej funkcii: „Potreba estetickej angažovanosti v literárnokritickej praxi i teórii posledných desaťročí stála v rade ostatných angažovaností až kdesi na poslednom mieste, alebo sa pokladala priamo za škodlivý formalistický zjav.“¹⁹ Pre túto minulosť bola charakteristická spätosť literatúry a ideológie – a že malo ísť naozaj o minulosť, je zrejmé už z úvodu typologicky orientovanej state Jána Števčeka Nebezpečenstvo súčasnej prózy: „Železné objatie ideológie povolilo a literatúra sa našla zrazu na novom poli zodpovedná len sebe samej.“²⁰ Zaujímavá je neosobná dikcia Števčkových slov, za ktorou sa skrýva objektivizované, apersonálne poňatie literárneho vývinu. Prepojenie ideológie a literatúry Števček historicky personifikuje vo Vajanského koncepcii prózy, pričom východiskom z aktuálnej situácie je preňho posilnenie poznávacieho rozmeru tvorby: „Problém však nie je v tom, zbaviť sa ideológie, ale nahradiť ju ústrojnou noetikou prózy.“²¹ Ak si pod ideológiou predstavíme všeobecne záväzné apriórne rámce svetonázorového charakteru, intervenujúce z mimoliterárnych pozícií do procesu tvorby a recepcie, teda vonkajšie vymedzenie toho, čo je to literatúra, ako má vyzerať a ako má byť vykladaná, v recepcii Šikulu ako pojem i prístup v šesťdesiatych rokoch absentuje: dielo sa vykladá ako imanentná významová štruktúra a ako súčasť samostatného vývinového radu (jedinou zmienkou je Števčeko konštatovanie jej neprítomnosti).

Kľúčovým slovom vtedajšej kritickej reflexie sa stalo poznanie (spolu so slovom človek). Nachádza sa už v názvoch niektorých príspevkov. Smútok z poznania je titul recenzie Pavla Plutku,²² ktorý aj v texte píše o transformácii pocitu – „bezbrannosti a bezmocnosti“ – do poznania. Pre niektorých, napr. pre J. Nogeho je poznanie postulátom („Doménou literatúry, a predovšetkým prózy, by vari malo byť sebaspoznávanie“²³) a pre iných dokonca podmienkou literatúry: „diela určitých autorov sú literatúrou, teda umeleckým poznaním.“²⁴ Kompetencia poznávať – poznávať špecifickým, „umeleckým“ spôsobom – sa prenáša do vnútra literatúry.

Uvedený presun sa prejavil aj vo zvýšených nárokoch na intelektuálnu výbavu autora. Z tohto bodu sa začína aj spor nad Šikulom či o Šikulu, vyjadrený pochybnosťami, či práve on je schopný vznášať nárokom vyhovieť. Základné rámce tejto diskusie boli vymedzené pojmovými opozíciami moderné – tradičné, konštruované (umelé) – autentické (pôvodné), univerzálne – lokálne, periféria – centrum. Literatúra mohla byť buď stvárnením už existujúcej, „empirickej“ skutočnosti, alebo „tvorbou vlastného sveta“. K slovu prišla aj vývinová problematika literárneho procesu, modelovaná protikladmi progresu

¹⁸ ŠTEVČEK, Pavol: Sám sebe básnikom. In: *Mladá tvorba*, roč. 11, 1966, č. 7, s. 48.

¹⁹ BOB, Jozef: Próza ako umenie. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 11, s. 4.

²⁰ ŠTEVČEK, Ján: Nebezpečenstvo súčasnej prózy. In: *Romboid*, roč. 3, 1968, č. 5 – 6, s. 102.

²¹ Tamže, s. 102.

²² PLUTKO, Pavol: Smútok z poznania. In: *Slovenské pohľady*, roč. 82, 1966, č. 9, s. 130 – 133.

²³ NOGE, Július: Hranice a možnosti prózy. In: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 41, s. 1 a 6. Knižne in: *Kritické komentáre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974, s. 52.

²⁴ KOVALČÍK, Vlastimil: Beseda s happy-endom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 7.

a retardácie. Na základných charakteristikách Šikulovho diela sa diskutujúci väčšinou zhodli, iné to bolo s jeho hodnotením. Uznávala sa prozaikova autenticita a elementárnosť jeho sveta, otázkou ostávalo, či to bude stačiť: „*Niet tu umelej hmoty, plexiskla či laminátových kresiel, v ktorých sa nezriedka sedí v našej próze*“,²⁵ píše R. Turňa, nápadne podobným spôsobom Markéta Brousková približuje tendenciu, ktorej sa podľa nej Šikula na rozdiel od iných mladých prozaikov vyhol, keď hovorí o „*efektne nakaširované provinciálne citižádostivé pseudomodernosti (Sever, Jaroš), vyvolávajúcej v človeku obdobnou beznaděj jako pohled na imitaci bruselského interiéru v restauraci III. cenové skupiny*“. ²⁶ Viacerí z kritikov zdôrazňovali citové, neintelektuálne základy Šikulovho písania: prózy *Povetria* podľa I. Kadlečíka „*nezanechávajú za sebou vernosť z dôvodov intelektu (...) menej intelektuálne provokujú (...) chýba tu väčšie filozofické prehĺbenie*“, ²⁷ podľa J. Boba „*stavia skôr na citových ako racionálnych základoch*“, ²⁸ pre V. Petrika je autorov talent „*čosi spontánne a prirodzené, ako protiklad k poučenému a racionálne ovládanému*“. ²⁹ Zhodnotenie Šikulu ako prozaického typu sa dialo aj prostredníctvom lokalizácie: čo M. Hamada ocenil ako „*zvýznamňovanie vecí a javov zdanlivo bezvýznamných, periférnych*“, ³⁰ malo pre M. Šútovca celkom odlišnú hodnotovú náplň: „*Podľa mňa je svet, ktorý konštruuje Ján Johanides, alebo hoci aj Peter Jaroš, svetom univerzálnejším, a teda pre mňa osobne priateľnejším. (...) Šikulovo slovesné umenie (...) je záležitosť lokálna. Vrstva miestnych reálií prekrýva vrstvu univerzálneho sveta. (...) Čo s kultúrou, ktorá sa stále moce na jednom dvore.*“ ³¹ Pri inej príležitosti vysvetľoval úspech Šikulovej knihy tým, že autor „*dokázal komunikovať s národnou mentalitou*“: „*Šikula nám potvrdil predstavy o nás samých, zalahodil našej národnej márnomyseľnosti. (...) Ale či je v utvrdzovaní mýtov o slovenskej mentalite skutočne pozitívna úloha národnej literatúry?*“ ³² Priamo s citovaným názorom polemizoval J. Noge, pričom ako argument opäť uplatnil lokálnu konkrétnosť prozaikovej tvorby, jej periférny aspekt: „*Šikula pozitívne hodnoty hľadá práve kdesi na periférii života, tam, kde ich naša ‚márnomyseľnosť‘ ani nepredpokladá a z tejto pozície naozaj ‚skrytých mentálnych obsahov‘ vlastne polemizuje so vžitými predstavami a nie, že by ich potvrdzoval. Nevychádza z nijakých hotových, ‚transparentných‘ hesiel ani vlastností, svoj pozitívny ‚model‘ hľadá a objavuje len postupne, v procese rozprávania, v tvorbe literatúry ako protikladu života.*“ ³³

Aktuálna recepcia sa celkom prirodzene prepájala s vývinovou problematikou slovenskej prózy. Ak pre M. Šútovca bol v kontexte „*kultúry druhej polovice dvadsiateho*

²⁵ TURŇA, Rudolf: Chvála prostoty. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 3, s. 4.

²⁶ BROUSKOVÁ, Markéta: Problematická prostota. In: *Host do domu*, roč. 12, 1965, č. 3, s. 66.

²⁷ KADLEČÍK, Ivan: Človek v povetří tohto veku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 9, s. 146.

²⁸ BOB, Jozef: Próza ako umenie. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 11, s. 4.

²⁹ PETRIK, Vladimír: Prostota umenia. In: *Nové slovo*, roč. 10, 1968, č. 11, s. 14. Knižne in: *Hľadanie prítomného času*. Bratislava: Smena, 1970, s. 206.

³⁰ HAMADA, Milan: Hodnoty a literatúra. (Nad tvorbou Vincenta Šikulu.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 1, s. 9 – 13. Knižne in: *Básnická transcendencia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1969, s. 218.

³¹ ŠÚTOVEC, Milan: Beseda s happy-endom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 10.

³² ŠÚTOVEC, Milan: Nad novým románom Ruda Slobodu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 9, s. 65 – 69. Knižne in: *Rekapitulácia nekapitulácie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990, s. 38.

³³ NOGE, Július: Hranice a možnosti prózy. In: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 41, s. 1 a 6. Knižne in: *Kritické komentáre*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974, s. 49 – 59.

storočia“ Šikula „retardujúci element“³⁴ (čo implicitne stavalo jeho typologické protipóly Jaroša a Johanidesa do pozície *progresívnej* zložky vývinu), Markéta Brousková, využívajúc podobnú typologickú opozíciu moderného a tradičného, je kritická k obom identifikovaným tendenciám. Kým Šikulove prózy podľa nej dokazujú, že „bez intelektuálneho korektivu a (...) bez vlastného originálneho myšlenkového prístupu nelze psát moderní prózu“,“³⁵ zachováva si odstup aj od modernizačných úsilí vtedajšej slovenskej prózy: „Mladí slovenští prozaici patří totiž k první slovenské generaci vyrovnávající se masově a ve velkém s existencí něčeho vlastně tak starého, jako je moderní próza, a aklimatizující její ‚výdobytky‘ a impulsy ve slovenských nížinách a velehorách. Toto úsilí je ovšem v první řadě akt vůle, který pramení z poobrozeneckého pocitu nutnosti ‚dohonit Evropu (...)‘, v Čechách tak dobře známého.“³⁶ Pozitívne hodnotenie anachronického, čiže Šútovcovými slovami „retardujúceho“ aspektu prozaickej tvorby podal V. Petrík, akcentujúc jeho zmysel pre dnešok: „(...) charakter Šikulových próz by sme kvalifikovali v mnohom ohľade ako anachronický, keby ho naša prítomnosť spoločenská i literárna, naša ‚ľudská situácia‘ zvrchovane neaktualizovala. Je to v každom smere návrat, ale návrat, ktorý nám pomáha odhaľovať predovšetkým súčasnosť.“³⁷

V roku 1967 odkázal M. Šútovec riešenie problémov vtedy mladej slovenskej prózy budúcnosti: „Keď nie z dnešného hľadiska, tak o desať rokov budú Šikula, Jaroš, Johanides fungovať ako určité činitele, progresívne alebo retardujúce. Uvidí sa, kto ako – ale: uvidí sa.“³⁸ Čo sa teda „uvidelo“ o desať rokov?

Druhá polovica sedemdesiatych rokov: rekonfigurácia, transformácia, (kontinuita?)

Repertoár tém, aktualizovaný kritikou v šesťdesiatych rokoch, je vo vzťahu k nasledujúcemu desaťročiu príznakový v rôznej miere: niektoré sa zachovali, iné zmizli, vystriedané novými, a ďalšie sa špecifickým spôsobom transformovali. Reflexia Šikulovej prozaickej tvorby sa v sedemdesiatych rokoch venuje hlavne autorovej románovej trilógii (*Majstri*, *Vilma*, *Muškat*), predovšetkým jej prvému dielu (1976). Vychádzam najmä z ohlasov na *Majstrov*, vrátane pokusu o diskusiu, iniciovaného redakciou *Slovenských pohľadov*.³⁹

³⁴ ŠÚTOVEC, Milan: Beseda s happy-endom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 10.

³⁵ BROUSKOVÁ, Markéta: Problematická prostota. In: *Host do domu*, roč. 12, 1965, č. 3, s. 66.

³⁶ Tamže.

³⁷ PETRÍK, Vladimír: Prostota umenia. In: *Nové slovo*, roč. 10, 1968, č. 11, s. 14. Knižne in: *Hľadanie prítomného času*. Bratislava: Smena, 1970, s. 209.

³⁸ ŠÚTOVEC, Milan: Beseda s happy-endom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 11.

³⁹ V tejto súvislosti môže byť užitočná stručná, zo známych faktov vychádzajúca literárnohistorická rekonštrukcia: *Majstri* sú prvou Šikulovou knihou vydanou v sedemdesiatych rokoch, osem rokov po zbierke kratších próz *Povetrie*. Od konca šesťdesiatych rokov mal autor rozpracovaný iný románový projekt, ktorý dokončil a edične realizoval až v deväťdesiatych rokoch – išlo o romány *Ornament* a *Veterná ružica*, tematizujúce prenasledovanie cirkvi v päťdesiatych rokoch. Rozsiahle úryvky z *Ornamentu* publikovali ešte začiatkom sedemdesiatych rokov *Slovenské pohľady*, vydanie knihy na začiatku normalizácie sa vzhľadom na tému pravdepodobne nemohlo uskutočniť. Trilógia povrchovo (námetom) vychádza v ústrety dobovým požiadavkám (obdobie Slovenského národného povstania) a zároveň ich do určitej miery obchádza. Jej prvá časť je lokalizovaná na „perifériu“ dejín (západné Slovensko, priestor z hľadiska

V antropocentrickej paradigme šesťdesiatych rokov sa človek emancipoval voči dejinám. Na obmedzenú platnosť jeho predchádzajúcej dejinnej konceptualizácie často poukazoval M. Hamada: „*Makroprieskumy, odhaľujúce pohyby veľkých sociálnych skupín, ktoré reprezentoval napr. Vladimír Mináč a iní, sú nedostačujúce, ba ani viera v ľudský pokrok z takýchto povrchových sond vyplývajúca nedáva človeku záruku. Takto zjednodušene chápaná historická perspektíva sa rozložila a človek je odkázaný hľadať si vlastnú perspektívu...*“⁴⁰ Historizácia nebola na programe dňa, konkrétnej dejinno-spoločenskej dimenzii Šikulových próz kritika venovala minimálnu pozornosť.⁴¹ V prípade prvých štyroch kníh to bolo pochopiteľné, sústreďovali sa predovšetkým na osobný svet jednotlivca (hoci minimálne dve veľké témy „slovenského osudu“ sú pomerne dobre odčítateľné už v próze *Nebýva na každom vršku hostinec* – SNP a vysťahovalectvo). No aj pri *Povetří*, kde nemožno prehliadnuť rozmer novšej, takpovediac kontaktnej histórie (koniec vojny, odsun Nemcov, kolektivizácia, znárodňovanie a s nimi spojená kriminalizácia roľníkov a drobných živnostníkov na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov...), väčšina ohlasov túto konkrétnu dimenziu knihy obišla a sústredila sa dosť všeobecne na „človeka“ a „svet“: podľa J. Števéčka „(...) *hrdina je postavený proti svetu, ktorý je dostatočne zvrátený na to, aby bolo hodno nestarať sa oň*“⁴² pričom o tom, akú má táto zvrátenosť podobu sa nedozvieme nič; I. Kadlečík píše o „inštitúcii“, ktorá dokáže „*tragicky porušiť čisťotu vzťahov človeka k človeku (próza Horská robota)*“⁴³ pričom zo samotnej recenzie je ťažko domyslieť si, čo by onou inštitúciou malo byť; aj P. Plutko sa iba všeobecne zmieni o „*svete neustáleho stretávania protirečivých síl*“, ako aj o poznaní ich „*pravej podstaty*“⁴⁴. Antropocentricky orientovanú reflexiu šesťdesiatych rokov v nasledujúcom desaťročí nahradil historizujúci prístup. Človek sa vrátil do dejín, aby sa v nich zmenil na „ľud“. Ak sa aj zachoval, tak iba v „*etickej väzbe na dejinný pohyb*“, ktorá mala byť „*u Šikulu veľmi silná ba rozhodujúca*“⁴⁵ a preto, „*aby sa dejinám, ich progresívnemu zmyslu odovzdal s pečatou individuálnosti a nerozplynul sa vo všeobecnosti*“⁴⁶. Vo väčšine prípadov však na jeho miesto nastúpil ľud, eventuálne ide o „ľudového človeka“. V. Šabík

ka Povstania okrajový), obraz každodennosti vojnového tzv. slovenského štátu, literárne a hodnotovo fixovaný tradíciou domácej prózy ako „farská republika“, má zmierlivú, neantagonistickú podobu a nejednoznačnú symboliku. Sústreďuje sa viac na privátne než sociálne bytie postáv a v jednej svojej dôležitej vrstve je aj „dišputou“ o žánri, metarománe svojho druhu. V kontexte dobovej literárnej situácie je pre román charakteristické napätie medzi potrebou do určitej miery vyjsť v ústrety dobovým požiadavkám, publikačne sa uplatniť prostredníctvom akceptovateľnej témy i požadovanej a prestížnej žánrovej formy, a popritom zachovať – hoci aj v transformovanej podobe – to relevantné, čo určovalo autorovu tvorbu v predchádzajúcom desaťročí (empirické východiská, absencia zrejmej ideovej tendencie, rozprávačská spontánnosť, pohľad zdola...).

⁴⁰ HAMADA, Milan: Človek na ceste. In: *Slovenské pohľady*, roč. 81, 1965, č. 4, s. 124 – 125. Knižne in: *V hľadani významu a tvaru*. Bratislava: Smena, 1966, s. 269.

⁴¹ Výnimkou bola recenzia M. Chorvátha na *Nebýva na každom vršku hostinec* (Brko z narasteného krídla. In: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 13, s. 4).

⁴² ŠTEVČEK, Ján: Nebezpečenstvo súčasnej prózy. In: *Romboid*, roč. 3, 1968, č. 5 – 6, s. 104.

⁴³ KADLEČÍK, Ivan: Človek v povetří tohto veku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 9, s. 147.

⁴⁴ PLUTKO, Pavol: Šikula trochu inak. In: *Mladá tvorba*, roč. 13, 1968, č. 8, s. 52.

⁴⁵ SULÍK, Ivan: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 68.

⁴⁶ Pavol Števéček číta Vincenta Šikulu. In: *Romboid*, roč. 15, 1980, č. 7, s. 21.

mienil, že „v románe zaznieva silný, mnohoznačný hlas ľudového kolektívu“, a Šikulove postavy chápal „ako individualizácie kolektívneho hrdinu krajiny, jej anonymného ľudu, ktorého nezaznamenanú históriu kriesi román“.⁴⁷ Citované slová boli ozvenou Mináčovej koncepcie dejín ako dejín ľudí práce: na Mináča sa odvolával nielen Sulík („Nie náhodou si spomenieme na Mináčovo Dúchanie do pahrieb a jeho nezabudnuteľnú oslavu historického pracujúceho človeka na pozadí tých, čo – povedané zasa so Šikulom – chlieb iba kradli“⁴⁸), ale aj väčšina účastníkov diskusie.

Návrat dejinnosti do literatúry a jej rekonštrukcia v reflexii v polovici sedemdesiatych rokov sa diali v znamení určitého záväzného ideologického apriori: tým bola marxistická koncepcia dejín ako dejín triednych bojov a s ňou súvisiaci výklad historických udalostí. Hlavný spor nad Šikulovým románom sa viedol o to, či a do akej miery tejto koncepcii vyhovel, či „zobrazil“, to čo zobrazit' mal, a tak, ako bolo treba: „Časť kritiky to postrehla a preto vyčítala autorovi dosť veľký nepomer medzi zobrazovaným a zobrazeným, medzi skutočnou historickou podobou týchto čias a ich traktovaním na úrovni holičskej officíny“.⁴⁹ Za „skutočnou historickou podobou“ sa skrýval oficiálny dobový výklad minulosti, ktorému Šikula síce priamo neprotirečil, ale zaobišiel sa bez neho.⁵⁰

Podľa niektorých kritikov malo ísť v románe o vydarenú integráciu Šikulovho dovtedy „nedejinného“ človeka do dejín: „V Majstroch (...) prostého, malého človeka predstavuje už ako spolutvorcu dejín“;⁵¹ písal J. Noge; podľa V. Šabíka „vedie svojich hrdinov do zápasu o nový svet, o rast života, t. j. k uvedomelej sociálnej tvorivosti a zodpovednosti, pretože v nich vidí mravný zmysel Povstania (...) ľud, ktorému dejiny odhaľujú vedomie seba, ktorý zjavne neprejavuje dejinnú vôľu, kým pre ňu nenájde pevný základ, pevnú pôdu pre čin, ktorý ho vyvedie z temnej chodby dejín na ich svetlo“;⁵² podobný bol aj výklad F. Miku: „Šikulu teda v jeho próze zaujalo to, ako sa protifašistický odboj rodil na periférii spoločenského diania, medzi tými, ktorí boli dlho len ‚divákmi‘ toho, čo sa u nás i vo svete dialo. V zmysle pars pro toto je to alúzia na národnú situáciu za vojny a napokon i v dejinách vôbec.“⁵³

Iný postoj zaujal D. Okáli: „(...) v románe mi chýba historicko-spoločenská dimenzia slovenského fašizmu, celistvá historická a umelecká pravda, jej ideovo-estetické vyjadrenie v jej dialektickej protirečivosti a nahote. V jej historicko-spoločenskej celistvosti, vyjadrenej osudmi ľudí a vytvárajúcej konflikt epochy ako zrážky a neľútostného boja spoločenských tried (...) Prebiehal revolučný proces odboja završený najvýznamnejším historickým aktom národa a ľudu – Povstaním – tak, ako ho opisuje román? (...) absolút-

⁴⁷ Vincent Šabík číta Šikulových Majstrov. In: *Romboid*, 14, 1977, č. 2, s. 14, 15.

⁴⁸ SULÍK, Ivan: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 68.

⁴⁹ PETRÍK, Vladimír: Slovenský román dnes. In: *Romboid*, roč. 13, 1978, č. 3, s. 21.

⁵⁰ Pojem zobrazenie implikuje predstavu prózy ako beletrizácie už poznaného, vopred daného. Tu je jeden z podstatných rozdielov medzi reflexiou v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch: tá prvá poznávaciu funkciu chápala ako súčasť tvorivého aktu, v nasledujúcom desaťročí sa poznanie („pravda“) ocitalo mimo kompetencií literatúry, bolo jej dodávané takpovediac zvonku, pričom išlo o poznanie, ktoré nevychádzalo z konkrétnej individuálnej skúsenosti a malo nadosobný charakter.

⁵¹ NOGE, Július: Hovory o Majstroch a próze. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 3, s. 104.

⁵² Vincent Šabík číta Šikulových Majstrov. In: *Romboid*, 14, 1977, č. 2, s. 15.

⁵³ MIKO, František: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 12, s. 59.

ny nedostatok uvedomovacieho procesu hrdinov (...) procesu, pretvárajúceho historickú pravdu na pravdu umeleckú, bez ktorého napr. vytiahnutie Imriška z frajerkinej postele, pôsobí čudne, ak nie groteskne.“⁵⁴ Okáli hodnotil dielo na základe toho, čo v ňom absentovalo a – vzhľadom na zvolené obdobie – absentovať nemalo. Naplno vyslovil požiadavku tematickej záväznosti. Román meral „skutočnosťou“, nie však empirickou, pamäťovou, ale skutočnosťou ideologicky konštruovanou, aby zistil, že v tomto porovnaní neobstojí. Podozrievavý marxistický kritik správne postrehol a vyslovil, čo väčšina príspevkov chcela obísť: že „pravda románu“ nebola zhodná s „pravdou“ o Povstaní, ktorú ponúkal oficiálny dobový výklad. (Nemohol asi vedieť, že výzvu odhaliť „historicko-spoločenskú dimenziu slovenského fašizmu“ adresoval autorovi, ktorý sa v čase, keď vznikali *Majstri*, stretával s Alexandrom Machom, hlavným veliteľom Hlinkovej gardy a ministrom vnútra vojnovnej Slovenskej republiky – Šikula píše v spomienkach, že Macha oslovoval „pán minister“.⁵⁵) Podobne ako Okáli pristúpil k historickej dimenzii románu V. Mináč: „*ide o to, aby v historicko-spoločenskom románe sa zobrazoval človek v historicko-spoločenských aspektoch (...) Žiaľ, sociálne a triedne obrysy v Šikulovej próze sú také rozmazané, že sa tu pred čitateľom skutočne rozprestiera širo-širo idyla zemitej celistvosti. Kto je bohatý a kto je chudobný? Kto sa práve v tom čase a práve skrz ten čas obohatil a kto prišiel o všetko? Kto chodí bosý a kto v gardistických čižmách?*“⁵⁶ Aj Mináčovi v *Majstroch* niektoré veci „chýbajú“ – ako záväzné pre istý typ prózy (spoločensko-historický román). Na rozdiel od Okáliho si nemyslí, že by ich tam mal Šikula „pridať“ – je presvedčený, že takýto typ prózy nemal písať. Rozpor medzi „skutočnosťou“ a jej stvárnením v románe si všimol aj Vladimír Petrík: „*Ak predtým pomáhalo rozprávanie autorovi odhaliť utajené a odvrátené stránky nášho života, tu mu slúži aj na zastieranie zjavných faktov a ,verejne‘ známych skutočností v našej histórii.*“⁵⁷

V porovnaní s druhou polovicou šesťdesiatych rokov sa dejiny opäť stali témou kritickej reflexie, ale aj kritériom pre hodnotenie diela. Išlo o historizmus založený na dobovom oficiálnom výklade minulosti. Jeho dôsledkom je tematický kánon „zjavných faktov“ a „známych skutočností“, ktorý by autor mal brať do úvahy. Konštatovanie V. Petrika, podľa ktorého prozaik „predtým“ (teda v šesťdesiatych rokoch) „odkrýval utajené a odvrátené stránky nášho života“, kým v *Majstroch* „zastiera zjavné fakty (...) našej histórie“, ešte viac než o Šikulovi vypovedá o situácii, do ktorej vstúpil jeho román: literatúra už nemala „odkrývať utajené“, ale prezentovať „zjavné a verejne známe“: odkrývanie, teda poznávanie bolo vyviazané zo sféry tvorby a autor mal ako tematický materiál k dispozícii už len hotové poznatky („známe skutočnosti“). Veľká časť diskusie o *Majstroch* sa viedla z pozície tematickej primeranosti. Najzjavnejšie to bolo u D. Okáliho, ktorý nepísal ani tak o knihe, ale o tom, čo v nej nie je, čo mu tam „chýba“. Tento prístup sa viazal na predstavu záväznej motivicko-tematickej paradigmy, spätjej s určitým námetom. Pre sedemdesiate roky bola noetická stránka prózy irelevantná („vieme,

⁵⁴ OKÁLI, Daniel: *Majstri v diskusii*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 59.

⁵⁵ ŠIKULA, Vincent: O Alexandrovi Machovi (Ex abrupto). In: ŠIKULA, Vincent: *Požehnaná taktovka*. Bratislava: Belimex, 2003, s. 66.

⁵⁶ MINÁČ, Vladimír: *Majstri v diskusii*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 11, s. 82, 83.

⁵⁷ PETRÍK, Vladimír: Slovenský román dnes. In: *Romboid*, roč. 13, 1978, č. 3, s. 21, zvýraznil autor.

ako to bolo...“), hlavným problémom sa stáva stváranie („...už to len napísať...“), „zobrazenie“ v zmysle primeranosti vo vzťahu k už spoznanej skutočnosti („...tak, aby sa to podobalo“).

Ján Števček v roku 1968 volal po nahradení ideológie „ústrojnou noetikou prózy“. Približne o desať rokov, vychádzajúc opäť z Vajanského, napísal: „zápas o románový tvar je zápasom rovnako ideologickým ako zápasom o poznanie skutočnosti.“⁵⁸ Vzťah dvoch kategórií sa zmenil, už nešlo o náhradu, ale o určitú podobu koexistencie. V danom kontexte bol ideologický rozmer prózy faktom – Števčekovo vystúpenie potom možno chápať ako pokus obhájiť popri danom aj iné, nesamozrejmé aspekty prózy, napríklad práve noetický, obhájiť ich v čase, keď oficiálna ideológia bola súčasťou reflexie aspoň ako rétorická výstuž. Slová a spojenia ako „tendenčnosť“, „jasné stanovisko“ či „komunistická straníckosť umeleckej tvorby“ zazneli takto otvorene iba v príspevku sovietskej bohemistky a slovakistky Raisy Kuznecovovej,⁵⁹ no koncepčné rámce historického a dialektického materializmu boli evidentné aj u iných diskutujúcich, napr. u Františka Miku.⁶⁰

V porovnaní s predchádzajúcim desaťročím mali kritická reflexia a celé literárne pole jasné spoločenské a smerové rámce, ku ktorým sa väčšina príspevkov otvorene hlásila. Ak v príspevkoch venovaných Šikulovi v druhej polovici šesťdesiatych rokov adjektívum socialistický v súvislosti s literatúrou a umením absentuje, v diskusii nad autorovými románmi je samozrejmosťou súčasťou kritického slovníka. Rozdiel medzi účastníkmi kritickej diskusie je v tom, že väčšina z nich hovorí o socialistickej literatúre, čím zvonka ohraničuje priestor, v ktorom sa literárne dianie a jeho reflexia odohrávajú, no iba niektorí používajú smerové vymedzenie socialistickým realizmom. Podľa L. Pateru „Šíkula zakotvil ve slovenské literatuře jako *moderní tvůrce socialistické prózy*“ – a román *Majstri* považuje tento kritik „za pozoruhodný přínos do rozvoje naší socialistické prózy v souvislostech československých“.⁶¹ R. Kuznecovová písala už o „umelcoch socialistického realizmu“ stvárajúcich „historický vývin a revolučné perspektívy súčasnosti“.⁶² V súvislosti so socialistickým realizmom ako záväzným smerovým vymedzením prebiehal aj proces, ktorý by bolo možné charakterizovať ako rozširovanie hraníc pojmu zvnútra, teda pokusy o presadenie určitých diferenciacných tendencií v hraniciach vymedzenej metódy. Dôvodom bola viacnásobne konštatovaná nespokojnosť s tým, čo aktuálna prozaická produkcia v polovici sedemdesiatych rokov prinášala. Keď I. Sulík venoval pozornosť „všeobecným otázkam prozaickej zobrazovacej metódy, problémom socialistického realizmu“, vyslovil názor, že „ani diela socialistickej literatúry nemajú právo, aby im boli

⁵⁸ ŠTEVČEK Ján: Na záver diskusie o Majstroch. In: *Slovenské pohľady*, roč. 94, 1978, č. 1, s. 10.

⁵⁹ KUZNICOVÁ, Raisa: Nové i tradičné v Šikulových Majstroch. In: *Romboid*, roč. 12, 1977, č. 7, s. 65.

⁶⁰ „Myšlienka, že masy tvoria svojou prácou dejiny, je výsostne marxistická. A leninskou je myšlienka, že revolúcia sa nezačína vtedy, keď sa iní pohnú a my ‚sa pustíme‘ za nimi, ale keď masy prijímú vec pohybu za svoju a stanú sa autentickým subjektom historického konania. To neznamená pritom ani v najmenšom nepotrebnosť uvedomelej a organizovanej avantgardy strany. Tá je nevyhnutná. Nesmie však chýbať ani ‚vnútorný súhlas‘ nás“ (MIKO, František: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 12, s. 60).

⁶¹ PATERA, Ludvík: „Majstri“ Vincenta Šikuly. In: *Literární měsíčník*, roč. 6, 1977, č. 4, s. 113, 114, zvýraznil autor.

⁶² KUZNICOVÁ, Raisa: Nové i tradičné v Šikulových Majstroch. In: *Romboid*, roč. 12, 1977, č. 7, s. 61.

odpúšťané nedostatky intímne umeleckého rázu...“ – a požadoval uznanie pre „širší kontext i platformu socialistickej prózy“, rešpekt pre „diferencované prístupy jednotlivých autorov k objektívnej skutočnosti...“⁶³ Pri podpore diferenciačného procesu „súčasnnej socialistickej literatúry u nás“ sa F. Miko odvolával na „uznesenia najvyšších stranických orgánov“, v ktorých sa „hovorí o rozmanitosti individuálnych prístupov, štýlov a metód, ktorými sa socialistické umenie zmocňuje skutočnosti v jej vývine“.⁶⁴ Pre vyrovnávanie sa kritiky so situáciou, v ktorej sa „literárne pole“ ocitlo v sedemdesiatych rokoch, bol charakteristický príspevok J. Nogeho: „v požiadavkách a názoroch na socialistickorealistic-kú prózu existujú (...) rozdielne prístupy. Tých, čo v nich vidia rozdielnosť koncepcií, div nie ideovú protichodnosť, Vladimír Mináč správne upozornil, že o nič také nebezpečné nejde, práve naopak, že, chvalabohu, ide o prirodzenú vkusovú i umelecko-realizačnú diferenciaciu. (...) Vznik tejto diferenciacie umožňujú široké možnosti socialistickej literatúry, našu prózu a kritiku nevynímajúc.“⁶⁵ Citát ilustruje dilemu, pred ktorou stála dobová reflexia umenia: ako presadiť určitú mieru odlišnosti („diferenciácie“) a zároveň zachovať zdanie jednoty, zbaviť sa podozrenia zo spochybňovania nespochybniteľného, teda rámcov vymedzených pojmami „socialistická literatúra“ či „socialistický realizmus“? Ako vylúčiť niečo „také nebezpečné“, ako je „ideová protichodnosť“, a zároveň „diferencovať“? Mechanizmus zvládania tejto dilemy možno ľahko rekonštruovať prostredníctvom vyššie citovaného J. Nogeho. Uplatňuje sa v postupnosti troch krokov – prvým je vyvrátenie možného podozrenia a prihlásenie sa k „celku“ (napr. socialistickorealistickej prózy), druhým zaštieňenie sa autoritou (Mináč) a tretím diferenciacia v rámci vymedzeného priestoru.

Ak však bola reč o „rozmanitosti individuálnych prístupov, štýlov a metód“ (Miko), stáva sa otáznym dobový význam a funkcia pojmu socialistický realizmus: pri „rozmanitosti metód“ už nemohol byť jedinou metódou (ako to bolo v prvej polovici päťdesiatych rokov), čím stratil funkciu záväznej inštrukcie vo vzťahu k postupu či téme – a teda aj významovú konkrétnosť: v kritikej reflexii Šikulovho diela išlo o slovo frekventované, ale nikto z tých, čo ho používali, sa ho nepokúsil bližšie definovať. Pojem tak stratil aj hodnotu kritéria: reflexia si nepoložila otázku, či Šikulova próza je (a či vždy bola) „socialistickým realizmom“ – ťažko potom povedať, čo by sa bolo stalo, ak by vysvitlo, že ním nebola.

Ak sa ponad nastolené témy, pojmový aparát, slovník a napokon i hodnotové postoje má nájsť niečo, čo jednotlivé kritické výkony v tomto období spájalo, bolo by to spoločné úsilie „neublížiť“ autorovi a „zachovať ho“ pre slovenskú literatúru. Otázkou ostávalo, v akej podobe. Väčšina príspevkov oceňovala (a zdôrazňovala) to nové, čím sa autor odlišil od predchádzajúcej tvorby, teda románový žáner a z neho vychádzajúci širší spoločensko-dejinný obraz istého obdobia národnej histórie. Zároveň zhodnocovali Šikulov vývin ako „organický“ („Zaraďuje sa do literárneho vývinu ako organické ohnivo. Od malých či väčších kamienkov, postupne skladaných do životnej mozaiky /taká bola jeho doterajšia tvorba/ prepracoval sa Šíkula k rozsiahlej románovej stavbe, pri ktorej už ne-

⁶³ SULÍK, Ivan: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 62, 63, 64.

⁶⁴ MIKO, František: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 12, s. 63.

⁶⁵ NOGE, Július: Hovory o Majstroch a próze. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 3, s. 110.

vystačil len s individuálnou skúsenosťou“⁶⁶), eventuálne brali jeho predchádzajúcu etapu ako predprípravu k vrcholnému dielu, ktoré práve prišlo („Jeho doterajšia tvorba ... v súvislosti s najnovším dielom ..., s jeho závažnosťou a ideovou umeleckou priebojnosťou predsa len ustupuje do pozadia ako jeho prefácia“⁶⁷).

Otázku, „ako sa z včerajšieho Vincenta Šikulu stal dnešný Vincent Šíkula, ako vyšiel zo zápasu o novú a pritom ešte stále vlastnú podobu,“ si položil aj V. Mináč. Pri osobne ladenom pokuse o odpoveď pripomenul aj vlastnú dávnejšiu skúsenosť: „Bol som napríklad jeden z tých, čo sa podobrali prerobiť neopakovateľný rozprávačský talent Luda Ondrejova na primeraný všeužitočný socialisticko-realistický plech. Literárna história vie, aký potrat z toho vznikol: a ja mám odvtedy zaslúžený pocit viny. Ale ako sa má zabochodiť s takými prírodnými rozprávačskými talentami, akým bol Ludo Ondrejov, akým je Vincent Šíkula? (...) Nech je ako chce, mne je ľúto za hodvábnikom morušovým, ktorý z prírodnej nevyhnutnosti snuje svoju niť: ako ľúto mi je za Rozarkou! (...) Ak by sme si odmysleli všetky vnútorné i vonkajšie dišputácie (...) objaví sa pred nami staronový príjemný rozprávač a vynikajúci novelista Vincent Šíkula. Onen Rodus zrejme Šíkula preskočiť musel. (...) A prečo preskakovať tak ťažkopádne? Prečo s takou ‚ideologickou‘ výzbrojou? Prečo nie svojím ľahkým najvlastnejším a neopakovateľným krokom?“⁶⁸ Mináčov príspevok kontroverzne aktualizoval neuralgické miesto literárnokritického diskurzu sedemdesiatych rokov, a to vzťah k bezprostredne predchádzajúcim obdobiam literárneho vývinu. Dotkol sa päťdesiatych rokov a ako varovné exemplum pripojil vlastnú účasť vo vtedajšom literárnom dianí, pripomenul etapu Šikulovej tvorby spätú s rokmi šesťdesiatymi („ako ľúto mi je za Rozarkou!“): na aktuálnej podobe Šikulu odmietal práve to, čím sa približovala dobovým požiadavkám („ideologickú výzbroj“, historizmus a s ním spojenú úvahovú ťažkopádnosť...). Mináčov príspevok bol vedený rešpektom k Šikulovi ako autorskému typu (v nepriamom odkaze na Okáliho píše: „A tak by som neodporúčal Šikulovi, aby sa pustil do zobrazovania ‚neľútostného boja spoločenských tried‘. Bolo by to proti jeho pocitu sveta...“⁶⁹) a zároveň upriamil pozornosť na spôsob, akým sa kritika v danom období vyrovnávala s predchádzajúcim literárnym vývinom, na prvom mieste so šesťdesiatymi rokmi. V jednej svojej vrstve bola reflexia literatúry sedemdesiatych rokov viac či menej implicitnou polemikou s bezprostrednou minulosťou – tam asi mierili zmienky R. Kuznecovovej o „pózerstve a strnulo oživovaných kánonoch modernistov“.⁷⁰ Dobovo príznačný bol tiež pokus zachovať kontinuitu s odióznymi šesťdesiatymi rokmi a zároveň to urobiť tak, aby nevrhali na autorovu súčasnosť priveľký tieň: preto L. Patera vo vývine predchádzajúceho desaťročia oddelil „estetických modernistov“ (nemenovaných) od tých, čo ich „agresivite nepodľahli“, Šikulu zaradil do druhej skupiny a popritom si dodatočne zapolemizoval s „jedným z kritikov“ (M. Hamadom) bez toho,

⁶⁶ PETRÍK, Vladimír: Slovenský román dnes. In: *Romboid*, roč. 13, 1978, č. 3, s. 20.

⁶⁷ Vincent Šabík číta Šikulových Majstrov. In: *Romboid*, 14, 1977, č. 2, s. 13.

⁶⁸ MINÁČ, Vladimír: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 11, s. 80, 84, 87.

⁶⁹ Tamže, s. 84.

⁷⁰ „Hlavný živý prameň, z ktorého Šíkula (...) čerpá neodolateľnú silu umeleckého slova, namierenú proti pózerstvu a strnulo oživovaným kánonom modernistov, je vekmi nahromadené bohatstvo ľudovej slovesnosti“ (KUZNECOVOVÁ, Raisa: Nové i tradičné v Šikulových Majstroch. In: *Romboid*, roč. 12, 1977, č. 7, s. 56).

aby ho menoval.⁷¹ Tento prístup v redukovanej podobe preniesol do ďalšieho desaťročia niečo zo sporov šesťdesiatych rokov a využil ich pri vytvorení ideovo-hodnotovej opozície, ktorá umožnila „uchovať“ toho ktorého autora pre súčasnosť tým, že bol zaradený na „správnu stranu“. Dobové hľadanie kontinuity malo okrem určitej literárnohistorickej funkčnosti aj vlastný praktický, ohľadom na jednotlivých spisovateľov motivovaný účel. Pokusom o rekonštrukciu aspoň nejakej kontinuity s predchádzajúcim desaťročím boli príspevky J. Nogeho a V. Petrika. Aj Noge hodnotil šesťdesiate roky ako ambivalentné (píše o „*zmätených hľadániach našej prózy v druhej polovici šesťdesiatych rokov*“), no samotného Šikulu považoval za „*najpevnejšie spojovacie ohnivko prózy šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov*“.⁷² Ako spojivo s predchádzajúcim obdobím oceňuje *Majstrov* V. Petrik: „*Posilňujú, a to dosť výrazným spôsobom, kontinuitu literárneho vývinu, na rozličný spôsob v posledných rokoch popretŕhanú*“.⁷³ Pokusy nadviazať na predchádzajúci vývin implicitne odkazovali – a V. Petrik to pomenoval aj dosť priamo – na situáciu v prvej polovici sedemdesiatych rokov.

V tejto súvislosti je zaujímavý jeden návrat J. Števéčka k Šikulovým začiatkom. Kritik a zároveň literárny historik, tvorca jednej z vývinových koncepcií modernej slovenskej prózy, uzavrel diskusiu o *Majstroch*⁷⁴ pokusom implantovať Šikulu do románovej vývinovej paradigmy, aby sa o rok neskôr zdanlivo nemotivovane vrátil k jednej zo Šikulových novelistických prvotín, ku knihe *Možno si postavím bungalow*:⁷⁵ akoby po diskusii o aktuálnej románovej podobe autorovho diela pocítil potrebu obrátiť sa k jeho novelistickým začiatkom, aby mohol aspoň implicitne, náznakom poukázať na určitú kontinuitu so šesťdesiatymi rokmi. Vrátil sa pritom k téme, ktorá dominovala diskusiám o Šikulovi v šesťdesiatych rokoch, aby neskôr, v „románovej situácii“ stratila svoju relevanciu, k otázke Šikulovho lyrizmu, ale v širších súvislostiach aj k spisovateľovi ako typu a zmyslu jeho tvorby pre určitého – nie každého – čitateľa: „*Pritom nie je lyrický (...) zápasí s lyrizmom a úspešne sa mu vyhýba. (...) Lyrizmus, ktorý môže ulpievať na povrchu, vstupuje zrazu do inej sféry, do rozprávkovosti, ktorá je rovnako fiktívna ako epiky koherentná. (...) Šikula si pre svoju prózu hľadá takého čitateľa, ktorý by mal zmysel pre minucióznosť života a pre duševnú subtilnosť. Nezískal si iných, ktorí pre vlastnú životnú orientáciu potrebujú pevnejšiu pôdu, prvý plán, skutočnosť, istotu. Šikulove istoty*

⁷¹ „Šikulova tvorba vnesla do slovenskej prózy nový pohľad na svet, ktorý byl neoddeliteľný od způsobu jeho autorského ztvárnění. Mladý prozaik se odlišoval nejen od pevně organizovaného tvaru epického příběhu starší generace, ale také od módních tendencí, jimž podléhali někteří jeho vrstevníci. (...) V roce 1967 (...) ho jeden z kritiků připodobnil k primitivním umělcům a jako základ jeho tvorby vyznačil princip hry, která ignoruje nadřazování ‚utilitární‘ funkce uměleckého díla. (...) vyvrácením zmíněné teze o jeho díle jako výsledku více méně nezávazné hry je jeho další tvorba (...) Dnes už můžeme bezpečně konstatovat, že tvorba Vincenta Šikuly je svými ideově uměleckými kvalitami výrazem (...) kontinuity oné části slovenské prózy šedesátých let, jež (jsou) sama moderní nepodlehla agresivitě estétského modernismu, s úsilím dnešní slovenské socialistické literatury“ (PATERA, Ludvík: *Majstri Vincenta Šikuly*. In: *Literární měsíčník*, roč. 6, 1977, č. 4, s. 113, 114).

⁷² NOGE, Július: *Hovory o Majstroch a próze*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 3, s. 108, 112.

⁷³ PETRÍK, Vladimír: *Slovenský román dnes*. In: *Romboid*, roč. 13, 1978, č. 3, s. 21.

⁷⁴ ŠTEVČEK Ján: *Na záver diskusie o Majstroch*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 94, 1978, č. 1, s. 9 – 14.

⁷⁵ Motiváciou mohla byť určitá jubilejnosť – J. Števéček publikoval svoju stať pätnásť rokov po prvom vydaní knihy *Možno si postavím bungalow*.

nie sú lyrické, ale neskutočne mýtické: je to predovšetkým pocit reality vyvolaný zo zasunutých hlbín detstva.“⁷⁶ Hovoriac o Šikulovom čitateľovi aktualizuje J. Števček určité životné hodnoty, súvisiace so schopnosťou rozlišovať, postrehnúť aj to, na čo sa zabudlo. Možno práve preto potreboval seba aj iným pripomenúť autorove východiská a ich dobu.

V príspevku som vychádzal iba z jedného typu „svedectva“ – z hlasu, ktorým vo zvolených obdobiach hovorila kritika. Vedome som vynechal širšie kultúrno-politické a všeobecno-historické súvislosti: pred pýtaním sa na dôvody som uprednostnil prvotnú organizáciu materiálu na základe významových podobností a rozdielov, pričom dve zvolené obdobia som modeloval skôr na princípe kontrastu než podobnosti. Pokúsil som sa sledovať objavovanie sa a miznutie slov alebo ich významové transformácie: absenciu „dejín“ alebo odpor k nim v šesťdesiatych rokoch, ich masívnu prítomnosť v ďalšom desaťročí; dominanciu „človeka“ v jednom období a jeho následné rozpustenie sa v dejinách či v pojme ľud; hypertrofiu poznávacej funkcie umenia (noetiky) a jej následný prechod do iných sfér spoločenského „vedomia“; alebo aj pokus o revitalizáciu niektorých pojmov spojený s neschopnosťou naplniť ich významom a funkčným určením.

Táto stať sa ešte nepýta na dôvody. Bol by som rád, ak by prispela k formulovaniu presných a relevantných otázok.

Štúdiá vznikla ako súčasť kolektívneho grantového projektu *Kapitoly z dejín slovenskej literárnej kritiky (1945 – 1970)*. VEGA č. 2/0113/10. Vedúci riešiteľ Mgr. Vladimír Barborík, CSc.

LITERATÚRA – PRAMENE

- Beseda s happy-endom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 6, s. 6 – 12.
- BOB, Jozef: Próza ako umenie. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 11, s. 4.
- BROUSKOVÁ, Markéta: Problematická prostota. In: *Hosi do domu*, roč. 12, 1965, č. 3, s. 66.
- HAMADA, Milan: Človek na ceste. In: *Slovenské pohľady*, roč. 81, 1965, č. 4, s. 124 – 125. (Aj knižne in: *V hľadani významu a tvaru*. Bratislava : Smena, 1966.)
- HAMADA, Milan: Hodnoty a literatúra. (Nad tvorbou Vincenta Šikulu.) In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 1, s. 9 – 13. (Aj knižne in: *Básnická transcendencia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1969.)
- CHORVÁTH, Michal: Brko z narasteneho krídla. In: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 13, s. 4.
- KADLEČÍK, Ivan: Človek v povetří tohto veku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 9, s. 146 – 147.
- KUZNECOVÁ, Raisa: Nové i tradičné v Šikulových Majstroch. In: *Romboid*, roč. 12, 1977, č. 7, s. 56 – 65.
- MIKO, František: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 12, s. 54 – 64.
- MINÁČ, Vladimír: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 11, s. 80 – 87.
- NOGE, Július: Šmátranie v slovenskej próze. In: *Kultúrny život*, roč. 21, 1966, č. 43, s. 4 – 5. (Aj knižne in: *Kritické komentáre*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974.)
- NOGE, Július: Hranice a možnosti prózy. In: *Kultúrny život*, roč. 22, 1967, č. 41, s. 1 a 6. (Aj knižne in: *Kritické komentáre*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974.)
- NOGE, Július: Hovory o Majstroch a próze. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 3, s. 102 – 112.
- OKÁLI, Daniel: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 58 – 62.
- PATERA, Ludvík: „Majstri“ Vincenta Šikuly. In: *Literární měsíčník*, roč. 6, 1977, č. 4, s. 113 – 114.

⁷⁶ ŠTEVČEK, Ján: Šikulovo zrenie. In: *Romboid*, roč. 14, 1979, č. 3, s. 34, 36.

- PETRÍK, Vladimír: Prostota umenia. In: *Nové slovo*, roč. 10, 1968, č. 11, s. 14. (Aj knižne in: *Hľadanie prítomného času*. Bratislava : Smena, 1970.)
- PETRÍK, Vladimír: Slovenský román dnes. In: *Romboid*, roč. 13, 1978, č. 3, s. 16 – 21.
- PLUTKO, Pavol: Smútok z poznania. In: *Slovenské pohľady*, roč. 82, 1966, č. 9, s. 130 – 133.
- PLUTKO, Pavol: Šikula trochu inak. In: *Mladá tvorba*, roč. 13, 1968, č. 8, s. 52 – 53.
- SULÍK, Ivan: Majstri v diskusii. In: *Slovenské pohľady*, roč. 93, 1977, č. 10, s. 62 – 68.
- Vincent Šabík číta Šikulových Majstrov. In: *Romboid*, roč. 14, 1977, č. 2, s. 13 – 18.
- ŠIKULA, Vincent: O Alexandrovi Machovi (Ex abrupto). In: ŠIKULA, Vincent: *Požehnaná taktovka*. Bratislava : Belimex, 2003, s. 65 – 77.
- ŠTEVČEK, Ján: Nebezpečenstvo súčasnej prózy. In: *Romboid*, roč. 3, 1968, č. 5 – 6, s. 102 – 106.
- ŠTEVČEK Ján: Na záver diskusie o Majstroch. In: *Slovenské pohľady*, roč. 94, 1978, č. 1, s. 9 – 14.
- ŠTEVČEK, Ján: Šikulovo zrenie. In: *Romboid*, roč. 14, 1979, č. 3, s. 34 – 36.
- ŠTEVČEK, Pavol: Sám sebe básnikom. In: *Mladá tvorba*, roč. 11, 1966, č. 7, s. 48 – 49.
- Pavol Števček číta Vincenta Šikulu. In: *Romboid*, roč. 15, 1980, č. 7, s. 21 – 25.
- ŠÚTOVEC, Milan: Nad novým románom Ruda Slobodu. In: *Slovenské pohľady*, roč. 83, 1967, č. 9, s. 65 – 69. (Aj knižne in: *Rekapitulácia nekapitulácie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.)
- VANOVIČ, Július: Na slovo s Vincentom Šikulom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 84, 1968, č. 5, s. 3 – 6. (Aj knižne in: *Antidialógy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968.)
- TURŇA, Rudolf: Chvála prostoty. In: *Kultúrny život*, roč. 20, 1965, č. 3, s. 4.

Mgr. Vladimír Barborík, CSc.
 Ústav slovenskej literatúry SAV
 Konventná 13
 813 64 Bratislava
 SR
 e-mail: Vladimír.Barborík@savba.sk